

ПРОГНОСТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В РЕАЛІЗАЦІЇ РИЗИКОВАНОЇ АКТИВНОСТІ

PREDICTIVE COMPETENCE OF PERSONALITY IN REALIZATION RISKY ACTIVITY

У статті розглянуто розуміння прогностичної компетентності як пов'язаного з антиципацією специфічного конструкту ймовірного прогнозування особистості; як особистісного явища, що забезпечує здатність зберігати й оптимально конструювати власне майбутнє, експлікувати минулий досвід (знання, уміння, навички, досягнення) та ефективно конструювати образ очікуваного майбутнього. Прогностична компетентність особистості в системі загальнопсихологічних категорій розглядається як властивість особистості, її здібність, окремий психічний процес чи самостійний вид діяльності, що значно ускладнює розуміння її змістового наповнення, сутності, функціонального призначення й умов розвитку. Тому наголошено на тому, що прогностична компетентність є властивістю особистості, стійкою її характеристикою, яка формує ставлення індивіда до майбутнього, виступаючи формою пізнання й забезпечуючи при цьому його успішну життєдіяльність.

Підкреслено роль прогностичної компетентності особистості у вигляді можливості спиратися на набутий досвід, що має стосунок до здійснення вибору та цілеспрямованого накопичування необхідної інформації, уточнювати суб'єктивно ймовірну модель, на основі якої буде прийнято рішення.

Експериментально підтверджено, що статистично нижчий рівень прогностичної компетентності характерний для тих, хто має більш високий рівень схильності до ризикової поведінки та пов'язаних із ними рис особистості.

Установлено, що, відповідно до рівнів прояву ризикованої активності, відбувається якісна зміна характеристик прогностичної компетентності особистості. Так, прогностична компетентність осіб із високим рівнем ризикованої активності зумовлена більшою мірою широтою обсягу сигналів соціуму, прагматичним стилем мислення і тривожністю, а в групі з низьким рівнем установлено, що підвищують рівень прогностичної компетентності такі фактори, як легкість розпізнавання сигналів соціуму, орієнтація на майбутнє та абстрактно-символічний тип мислення.

Ключові слова: ризик, прогностична компетентність, ризикована активність,

особистість, особистісні риси, ситуація, поведінка.

Current article is devoted to establishing theoretical and methodological background as well as to experimental validation of the concept of predictive competence as a complex systemic personality trait. It is characterized by the person's ability to design their own future relying on past experience (knowledge, abilities, skills, achievements) and, therefore, enhance their own efficiency in pursuing life goals (and social goals in particular) in various spheres, including situations with propensity to risky behavior.

The structure of predictive competence in the context of risky behavior has two components – internal and external. Internal component consists of basic level aspects (reflection and emotional directivity which function as core organizers of human behavior and mental activity) and procedural aspects (dominant thinking styles, time orientation, conation which regulate behavior and mental activity). External component of predictive competence reveals itself in the level of adaptability, factual analysis, ability to make decisions quickly and propensity to self-reflection in different situations.

In the representative sample of 215 adults it was experimentally validated that statistically lower level of predictive competence is typical for those who have higher level of propensity to risky behavior and associated personality traits.

The use of multiple linear regression analysis helped identify differences in characteristic features of predictive competence in groups of people with different propensity to risky behavior. Thus, predictive competence among people with high propensity to risky behavior remains low because of intensive social signaling, pragmatic thinking style and anxiety. The group with low propensity to risky behavior maintains the level of predictive competence high because of easy fixation of social signaling, future time orientation and symbolic thinking.

Furthermore, was identified a number of factors that in study refer to different elements in the structure of predictive competence and influence not only propensity to risky behavior but the suppression of it.

Key words: risk, predictive competence, risky activity, personality, personality traits, situation, behavior.

УДК 159.923:316
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.12-2.11>

Бунас А.А.

к.психол.н., доцент кафедри загальної психології та патопсихології
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Постановка проблеми. В умовах життя, які характеризуються проявами кризових й стресових умов, такими як невизначеність, динамічність, велика кількість альтернатив, нагальність вибору й прийняття його наслідків, людині необхідно бути гнучкою в пошуку і прийнятті рішень, ураховувати й осмислювати ймовірні наслідки своєї поведінки в діапазоні

перспективи змін, тобто демонструвати сформовану прогностичну компетентність.

Проблемі прогностичної компетентності особистості присвячено чимало вітчизняних і зарубіжних досліджень. Складність вивчення означеного феномена зумовлюється низкою причин. По-перше, прогностична компетентність розглядається як видове поняття анти-

ципації (Н. Ах, У. Найсер, Дж. Брунер, А. Валлон, Ф. Бартлетт, Б.Ф. Ломов, Є.М. Сурков, Т.Ф. Базилевич та ін.). По-друге, концептуалізація феномена ускладнюється наявною полісемантичністю й міждисциплінарністю досліджень, а саме: шлях екстраполяції себе в майбутнє (В.Д. Менделевич, Л.О. Регуш, К.О. Абульханова-Славська та ін.); побудова ймовірного результату дій (Б.Г. Ананьєв, С.Л. Рубінштейн, А.Г. Нікітіна, Д. Міллер, К. Прибрам, Р. Берк, К. Купер та ін.); здатність організму підготуватися до реакції на події через активацію механізму акцептора дії (П.К. Анохін); образ очікуваного майбутнього (М.О. Бернштейн, О.О. Ухтомський, Р. Ніколас, О. Вілсон та ін.); образ майбутнього кризь призму часової орієнтації (Ф. Зімбардо, Дж. Бойд, К. Левін, Ж. Нюттен, Дж. Голдберг, Дж. Хорнік, Дж. Леннінгс, Р. Орнштейн та ін.); генеза здійснення майбутнього (С.Д. Максименко й ін.); усвідомлення перспективної спрямованості структурування життєвого шляху та здійснення життєвих завдань (Р.А. Ахмеров, Є.І. Головаха, О.О. Кронік, Т.М. Титаренко, І.О. Мартинюк, Л.В. Сохань, Д. Закай, Б. Горман, О. Вессман та ін.); спосіб розв'язання мисленневих завдань (Д.Б. Богоявленська, Л.Л. Гурова, О.К. Тихомиров, Г.В. Гуменюк та ін.) тощо. Поряд із тим проблема функціонування прогностичної компетентності в реалізації ризикованої активності є недостатньо розробленою, що й зумовило дослідницький інтерес до вивчення саме цього аспекту життя людини [5; 8; 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження проблеми прогностичної компетентності має для сучасної психологічної науки велике значення. Цей різновид компетентності як психологічний феномен має універсальне значення для всіх сторін діяльності людини та є одним із важливих механізмів регуляції й оптимізації поведінки, оскільки типовим для індивіда є відображення теперішнього, збереження минулого, активне оволодіння перспективою майбутнього [3].

Аналітичний огляд досліджень дає змогу констатувати, що для опису категорії прогностичної компетентності використовують семантично близьке поняття, яке інколи вживається як тотожне, – антиципаційна спроможність. Проте антиципаційну спроможність трактують як здібність людини з високою ймовірністю передбачати події, прогнозувати розвиток ситуацій і власні реакції на них, діяти з часовим випередженням, тобто ця спроможність характеризує певний рівень розвитку антиципаційних здібностей особистості (Н.П. Нечипоренко). Прогностична компетентність може бути означена як властивість особистості, стійка її характеристика, що фіксує рівень розвитку антиципаційної спроможності та є пев-

ним станом стабілізації системи внутрішніх ресурсів людини, які забезпечують успішність у прогностичній діяльності (Н.Є. Суміна). Несформованість означеної компетентності може проявлятися в схильності особистості до ризикованої поведінки, що визначається як поетапний план дій, де елемент невизначеності стосовно бажаного результату впливає на побудову перцептивного образу й визначає форму поведінки особи (С.В. Бикова) [1].

На основі теоретичних здобутків можна виокремити основні підходи до визначення прогностичної компетентності: когнітивно-поведінковий (Дж. Брунер, В. Найссер, Д. Міллер, К. Прибрам та ін.), психофізіологічний (П.К. Анохін, Т.Ф. Базилевич, В.О. Русалов та ін.), структурно-рівневий (Б.Ф. Ломов, Є.М. Сурков та ін.), ситуаційний (Л. Росс, Р. Нісбетт та ін.), акмеологічний (К.О. Абульханова-Славська, Л.І. Анциферова й ін.), діяльнісний (Л.О. Регуш, О.Г. Асмолов, А.В. Брушлінський та ін.), клінічний (В.Д. Менделевич, О.М. Ахметязанова, О.Л. Гончарова, Т.В. Скиданенко й ін.), які характеризують основну особливість цього явища: прогностична компетентність існує як властивість особистості, але актуальною стає тоді, коли розгортається як психічний процес.

Натепер зосереджена увага навколо дослідження формування й розвитку прогностичної компетентності в онтогенезі, а також в умовах психічної та соматичної патології [5]. У контексті генетичної психології з'ясовано, що становлення й розвиток здібності передбачати хід майбутніх подій як самостійної форми мисленнєвої діяльності є процесом тривалим і суперечливим. Зокрема, ідеться про часове та просторове прогнозування як окремі види прогностичної компетентності, яке можливе за умови використання особою в діяльності вторинних образів – уявлень [7]. Тобто актуалізація часових уявлень про минулі події через співвідношення їх із поточним моментом породжує ефект часового прогнозування, спрямованого на відображення різних аспектів часової перспективи й орієнтованого на випереджальне відображення дійсності. У результаті клінічних досліджень доведено, що прогностична некомпетентність може бути преморбідним чинником при невротичних, соматичних і психотичних розладах [4].

Проте з'ясовано, що для визначення особливостей прогностичної компетентності особистості в площині схильності до ризикованої поведінки не існує єдиного методологічного підходу. З огляду на це, прогностичну компетентність варто трактувати як пов'язаний з антиципацією специфічний конструкт імовірного прогнозування особистості, що забезпечує здатність зберігати й оптимально конструювати власне майбутнє, експлікувати

минулий досвід (знання, уміння, навички, досягнення) й будувати образ очікуваного майбутнього [2].

Прогностична компетентність є властивістю особистості, яка формує ставлення особистості до майбутнього, є формою пізнання та активною стратегією подолання мінливих умов життєдіяльності. Тому варто розглядати функціонування прогностичної компетентності в контексті ризику через відображення загальної взаємодії часового континууму з імовірнісним прогнозуванням, а також ураховувати етапи розгортання ризикованої поведінки. У результаті руху особи часовим вектором, уякому відтворено не лише минуле, теперішнє, а й прогнозоване майбутнє, що є важливим механізмом регуляції й оптимізації поведінки, прогностична компетентність особистості існує як узагальнення набутого досвіду, завдяки чому прогноз чи суб'єктивно-ймовірна модель майбутнього може постійно змінюватися, уточнюватися та конкретизуватися [1]. Саме тому в структурі прогностичної компетентності варто розглядати внутрішній аспект її структури, що може бути представлений рівнями базових (виконують функцію організації поведінки та психічної активності особистості) та процесуальних (регулюють поведінку й психічну активність особистості) ознак. Зовнішній прояв внутрішніх складників прогностичної компетентності особистості виявляється в мірі її адаптивності як можливості швидко приймати рішення в різних життєвих ситуаціях [1].

Постановка завдання. Метою наукового повідомлення є теоретичне розкриття сутності функціонування прогностичної компетентності в контексті ризику та емпіричного дослідження її структури за умови реалізації різного рівня ризикованої активності.

Вклад основного матеріалу дослідження. Загальна кількість досліджуваних становила 215 осіб (108 – чоловіки та 107 – жінки), віком від 18 до 35 років. Для визначення особливостей прогностичної компетентності залежно від рівня схильності особистості до ризикованої поведінки використаний регресійний аналіз і t-критерій Стюдента (IBM SPSS Statistics 20).

Першочергово перевірялася вірогідність зв'язку залежної змінної – прогностичної компетентності (далі – ПК) – з психологічними чинниками, виокремленими в осіб з високим рівнем схильності до ризикованої поведінки, які належать до складників внутрішнього й зовнішнього рівнів ПК.

У таблиці 1 представлено результати виокремленої регресійної моделі, де частка дисперсії результату залежної змінної, що пояснена регресією, становить 40,9%. Розрахована регресійна модель є значущою за F-критерієм Фішера ($F=12,778$, при $p \leq 0,001$). Величина коефіцієнта множинної кореляції для виокремленої моделі дорівнює 0,805.

Таблиця 1
Регресійна статистика для моделі предикторів прогностичної компетентності в групі з високим рівнем схильності до ризикованої поведінки

Множинний R	R квадрат (R Square)	Нормований R-квадрат (Adjusted R Square)	Стандартна похибка оцінки (Std. Error of the Estimate)	P-значення
0,640	0,409	0,370	12,77767	0,000

В осіб із високим рівнем схильності до ризику визначено чотири предиктори, що впливають на залежну змінну – інтегральний показник прогностичної компетентності особистості, на основі яких побудовано рівняння регресії: $ПК = 141,58 + 0,399 \cdot \text{широта обсягу сигналів соціуму} + 0,268 \cdot \text{прагматичний стиль мислення} + (-0,338) \cdot \text{відповідальність} + 0,215 \cdot \text{тривожність}$.

Загальна характеристика побудованої кореляційно-регресійної моделі представлена в таблиці 2.

На основі аналізу стандартних коефіцієнтів регресії можна визначити відносний рівень

Таблиця 2
Характеристики кореляційно-регресійних зв'язків між досліджуваними ознаками для групи з високим рівнем схильності до ризикованої поведінки

Предиктори	Коефіцієнти			t-критерій Стюдента	рівень значущості вірогідності прогнозу (p)
	нестандартизовані коефіцієнти регресії (B)	стандартна помилка	нормалізовані коефіцієнти регресії (Beta)		
ПК (константа)	141,583	19,384		7,304	0,000
широта обсягу сигналів соціуму	1,331	0,333	0,399	3,992	0,000
відповідальність	-3,155	0,927	-0,338	-3,403	0,001
прагматичний стиль мислення	0,846	0,320	0,268	2,644	0,010
тривожність	1,862	0,870	0,215	2,139	0,037

впливу кожного з предикторів, що відтворить їх відносну ієрархію. Найбільшою прогнозуючою силою в ієрархії змінних відзначається «широта обсягу сигналів соціуму» ($r=0,399$). Найменший коефіцієнт виявлений у предикторі «тривожність» ($r=0,215$).

У представників групи з високим рівнем схильності до ризикованої поведінки з підвищенням рівня відповідальності спостерігається зниження показника прогностичної компетентності особистості, що якісно відрізняє окреслену групу від осіб, котрі є прогностично компетентними та схильними до ризикованої поведінки. Проте в таких осіб прогностична компетентність виявляється за рахунок зростання значень за шкалами широти обсягу сигналів соціуму, прагматичного стилю мислення і тривожності, що можна пояснити тим, що, імовірно, таким особам притаманні такі характеристики: поінформованість у ситуації, спостережливість, опора на безпосередній особистий досвід з метою отримання швидкого й конкретного результату; їхня поведінка може здаватися поверховою, безладною, оскільки вони дотримуються установки, що події в конкретній ситуації відбуваються неузгоджено, усе залежить від випадкових обставин; їм властиві невпевненість у собі, тривога стосовно думки оточуючих, глибока саморефлексія тощо. Тому можемо стверджувати, що навіть за високої схильності до ризику подібні особи прогнозують віддалене в часі майбутнє та ймовірні наслідки власних дій, хоча вони й не є прогностично компетентними.

Наступним кроком математико-статистичної обробки результатів емпіричного дослідження була перевірка вірогідності зв'язку залежної змінної – прогностичної компетентності (ПК) – з психологічними чинниками, які зараховані до складників внутрішнього та зовнішнього рівнів у групі з низьким рівнем схильності до ризикованої поведінки.

У таблиці 3 представлено результати виокремленої регресійної моделі, де частка дисперсії результату залежної змінної (ПК), що пояснена регресією, становить 58,7%. Розрахована регресійна модель є значущою за F-критерієм Фішера ($F=12,041$ при $p \leq 0,001$). Величина коефіцієнта множинної кореляції для виокремленої моделі дорівнює 0,766.

Таблиця 3

Регресійна статистика для моделі предикторів прогностичної компетентності в групі з низьким рівнем схильності до ризикованої поведінки

Множинний R	R квадрат (R Square)	Нормований R-квадрат (Adjusted R Square)	Стандартна похибка оцінки (Std. Error of the Estimate)	P-значення
0,766	0,587	0,550	12,04106	0,000

Результати лінійного множинного регресійного аналізу, здійсненого для предикторів, дали змогу виокремити пояснювальні фактори, які виявилися в розробленій моделі статистично значущими. За цими факторами побудовано кореляційно-регресійну модель для осіб із низьким рівнем схильності до ризикованої поведінки виду: $ПК = 196,88 + 0,342 \cdot \text{легкість розпізнавання сигналів соціуму} + 0,299 \cdot \text{часова орієнтація на майбутнє} + (-0,270) \cdot \text{гедоністична емоційна спрямованість} + 0,248 \cdot \text{абстрактно-символічний тип мислення} + (-0,206) \cdot \text{напруженість}$.

Загальна характеристика побудованої кореляційно-регресійної моделі представлена в таблиці 4. На основі аналізу стандартних коефіцієнтів регресії можна визначити відносний рівень впливу кожного з предикторів, що відтворить їх відносну ієрархію. Найбільшою прогнозуючою силою в ієрархії змінних харак-

Таблиця 4

Коефіцієнти, отримані на основі регресійного аналізу для низького рівня схильності до ризикованої поведінки

Предиктори	Коефіцієнти			t-критерій Стьюдента	рівень значущості вірогідності прогнозу (p)
	нестандартизовані коефіцієнти регресії (B)	стандартна помилка	нормалізовані коефіцієнти регресії (Beta)		
ПК (константа)	196,882	14,385		13,687	0,000
легкість розпізнавання сигналів соціуму	0,986	0,241	0,342	4,088	0,000
орієнтація на майбутнє	11,060	3,058	0,299	3,616	0,001
гедоністична емоційна спрямованість	-1,486	0,461	-0,270	-3,221	0,002
абстрактно-символічний тип мислення	2,598	0,864	0,248	3,008	0,004
напруженість	-2,476	0,993	-0,206	-2,494	0,015

теризується «легкість розпізнавання сигналів соціуму» ($r=0,342$), найменший коефіцієнт виявлено в предикторі «напруженість» ($r=-0,206$).

Для осіб із низьким рівнем схильності до ризикованої поведінки встановлена така закономірність: зі зростанням значень за шкалами «легкість розпізнавання сигналів соціуму», «орієнтація на майбутнє» та «абстрактно-символічний тип мислення» спостерігається підвищення значення залежної змінної (прогностичної компетентності). Тобто таким особам, імовірно, властиві вміння розуміти каузальні зв'язки ситуацій, знаходити найбільш відповідні варіанти вирішення проблеми, а завдяки абстрактно-символічному типу мислення генерувати й перевіряти гіпотези стосовно умов середовища, вони проявляють адекватну адаптаційну поведінку, що базується на попередньому аналізі ситуації. Також такі особи характеризуються наявністю цілей, планів та активною спрямованістю поведінки на подальшу їх реалізацію. Зазначені характеристики особистості забезпечують прогностичну спроможність особистості під час реалізації найменш ризикованих форм поведінки, проте підвищення рівня гедоністичної емоційної спрямованості й напруженості спричиняє зниження останньої.

Висновки з проведеного дослідження.

Підбиваючи підсумки проведеного емпіричного дослідження, можемо констатувати, що його результати дали змогу підтвердити основні припущення та довести правомірність використання окресленого підходу до розуміння єдності динамічних одиниць особистості, які виявляються в спроможності передбачати події майбутнього в реальному теперішньому, орієнтуватися відповідно до своєї емоційної спрямованості, будувати прогнози з отримання очікуваних наслідків власних дій, їх перебудовувати відповідно до домінування когнітивно-вольових чи темпорально-часових стратегій.

Суперечлива природа ризику надає основу для вивчення ризикованої активності як комплексу вчинків, які пов'язані з довільним вибором альтернатив, незважаючи на те що такі вчинки мають у структурі елементи невизначеності й непередбачуваності. Поведінка суб'єкта в невизначеній ситуації залежить

не лише від об'єктивних умов, а й від того, наскільки адекватно ці умови відображаються в його свідомості, співвідносяться з його особистісними властивостями, відбиваються в процесі прийняття рішень та оптимального конструювання власного майбутнього через реалізацію прогностичної компетентності.

Власне, розгляд під таким кутом зору структури прогностичної компетентності особистості в реалізації ризикованої активності дав змогу дослідити специфіку її виявлення при різних рівнях ризикованої активності, а отримані емпіричні дані відкривають перспективи для нових пошуків у структурі особистісних властивостей, оскільки прогностична компетентність має важливе значення в регуляції та організації загальної активності особистості, реалізації її мотиваційних функцій, забезпеченні розгортання суб'єктивних сценаріїв поведінки й демонстрації адекватних реакцій на зовнішні зміни та умови.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аршава І., Бунас А. Прогностична компетентність як внутрішній регулятор поведінки особистості. Київ : Освіта України, 2019. 170 с.
2. Аршава І., Бунас А. Специфіка прогностичної (антиципаційної) компетентності як властивості особистості (в контексті проблеми ризикованої поведінки). *Актуальні проблеми психології*. Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2013. Вип. 24. Т. 10. С. 29–41.
3. Батраченко І. Вступ до психології антиципації : навчальний посібник. Дніпропетровськ : ДДУ, 1996. 92 с.
4. Менделевич В. Антиципационные механизмы. *Психологический журнал*. 1996. № 4. С. 107–115.
5. Ничипоренко Н. Прогностическая компетентность в системе личностных свойств. *Вопросы психологии*. 2007. № 2. С. 123–130.
6. Санникова О., Кузнецова О. Адаптивность личности. Одесса : Видав. М.П. Черкасов, 2009. 258 с.
7. Сенік О. Роль часової орієнтації на позитивне минуле у реалізації конструктивних поведінкових стратегій. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова*. 2013. Т. 22. Вип. 18. Ч. 3. С. 130–139.
8. Ejsing A. Theology of Anticipation: A Constructive Study of C.S. Peirce (Princeton Theological Monograph). Princeton : Pickwick Publications, 2007. 178 p.
9. Nadin M. Anticipation – The End Is Where We Start From. Lars Müller Publishers, 2003. 128 p.